

pojmov lahko v kontekstu enega samega umetniškega dela. Na takem paraepskem principu navsezadnje temelji in se doslej razvija tako rekoč neznano fundamentalno delo generacije čeških štiridesetletnikov – skupinski generacijski spomini, imenovani *Še to spijemo pa gremo* (*Dopijem a pudem*, po istoimenski literarni skupini), ki nastajajo od druge polovice osemdesetih let in skušajo po sintetični metodi vračanja v leta vajeništva in vandrovstva priti do kar največ dimenzionalne – kljub navidezni zunanji enopovršinskosti – podobe o generaciji, upirajoči se univerzalnim in determinističnim normam, usmerjeni v občutljivo zaznavanje protismislov časa in zgodovine, v razumevanje paralogične narave sveta. V dobi po novembru 1989 je ta paraepičnost utelešena v nov generacijski kredo, ki bi ga lahko – z malo pretiravanja – parafrazirali z besedami: Bodimo veseli, da smo doslej živi – in zdaj že definitivno.

prevedla Albinca Lipovec

Marija
Mercina

Kosmačeve medvejke

IME ROŽE

Na začetku ni bila beseda, temveč medvejka. V zgodbi o prvem maju jo je opisal Ciril Kosmač. In kaj je medvejka? Če bi po njej vprašali izobraženca, ki besede ne bi poznal, bi gotovo pogledal v Slovar slovenskega knjižnega jezika in prebral, da je »Medvejka... grm z navadno nazobčanimi listi in drobnimi belimi ali rožnatimi cveti v češuljah, Spirea: cvetoča medvejka«, sama pa sem se z imenom prvič srečala

v *Medvejkah* Cirila Kosmača, njegovem manj znanem proznem delu, ki je leta 1981 izšlo v knjižni zbirki Čebelica.

Kasneje so se mi medvejke več let izmikale, čeprav sem se ob ilustracijah spomnila, da sem jih ob poti v gozdu Panovcu že velikokrat videla. S strokovno pomočjo dr. Toneta Wrabra sem spoznala različne spireje; po njegovem nasvetu sem poiskala prvo izdajo *Medvejk* v 1. številki *Dela* iz leta 1959; brala sem *Gradivo* za roman *Sredi vasi*, objavljeno v *Ljudski pravici* 1946, in se v njem srečala s podobno snovjo in osebami. Ko me je pot pripeljala v Goriški muzej in v Pokrajinski arhiv, kjer sem iskala podatke o Kosmačevih učiteljih, so me spraševali, zakaj nisem raje začela na terenu. Saj res: zakaj ne na Slapu, kjer se je vse začelo.

Bralec, ki od branja pričakuje samo hitro informacijo, bi za kratkim uvodom najraje prebral še povzetek ter si s tem prihranil veliko časa. Tako bi v petih minutah izvedel, kaj sem iskala osem let, vendar bi se mu zdelo lahko dosegljivo in zato brez vrednosti; kot bi šel v službo le dan pred praznikom in prvi dan po njem ali kot bi se samo rodil in umrl, vmes pa spal. »Nič posebnega ni bilo,« bi na koncu rekel.

Moje iskanje medvejk se je začelo aprila 1983, pred kratkim – natančneje 28. 12. 1991 – pa sem jih končno našla. Gotovo so bile Kosmačeve, ker mi jih je blizu pisateljeve rojstne hiše na Slapu nabral njegov brat Vlado. Najprej sem malo posedela v topli kuhinji. Morala sem povedati, od kod sem, kaj delam in kje živi moja rodbina. Najbrž se je pokazalo, da mi je mogoče zaupati, ker se je pogovor še dolgo nadaljeval. Ko sem vprašala po medvejkah, je Vlado Kosmač povedal, da rastejo blizu hiše, njegova žena pa mu je rekla, naj jih gre nabrat. Kmalu se je vrnil in mi suhe ter od slane porjavele rože povezal v šopek. Tisti dan so se Kosmačeve medvejke preselile v mojo resničnost.

»Medvejke« sodijo med manj znana dela Cirila Kosmača. Besedilo je v knjižni obliki izšlo leta 1981, že po pisateljevi smrti, edino od njegovih del v zbirki Čebelica. Spregledala sem izid drobne knjige in jo opazila šele dve leti kasneje, ko sem iskala primerno snov za prvomajsko proslavo. Mojih srednješolcev ni motilo, da dramatiziramo besedilo iz zbirke, ki je namenjena veliko mlajšim otrokom. Občutljivi so za ritem letnih časov, za menjavanje dela in počitka, prostih in delovnih dni, zato so jim prvomajske in vse druge proslave pomenile predvsem bližajoče se praznike. A tudi dušebrižnik, ki bi skrbno preučeval, ali je besedilo idejno ustrezno, ne bi mogel v njem najti ničesar neprimernega. V Medvejkah je Ciril Kosmač opisal hudobno italijansko učiteljico in dobrega slovenskega učitelja. Črno-belo slikanje je pisatelj sam pojasnil: »A tudi če bi bila lepa in prijazna, je ne bi morali, zakaj naša otroška srca so takrat zaničevala in sovražila vse Italijane brez izjeme.«

Moji petnajstletniki so v igri nepričakovano dobili priložnost za neprimerno obnašanje: ni bilo videti, da se ne bi radi pretepali in preklinjali. A dalj ko smo vadili, bolj je prihajala v ospredje humanistična ideja, »Ljubimo naravo! Ljubimo človeka! Ljubimo svojo domovino!« in kakšen dan pred nastopom smo začutili, da si moramo zaradi vsega lepega, kar se je rodilo med delom, še kaj izmisliti. Zmenili smo se, da se bodo na koncu mladi igralci pomešali med občinstvo in jim podarjali šmarnice in medvejke. Šmarnice smo kupili na novogoriški tržnici, medvejk pa nismo nikjer našli. Na šolskem vrtu smo nato nabrali nekaj belega in nedoločljivega, kar je slovensko ljudstvo poimenovalo z besedo sneg. Sneg je vsako belo socvetje, ki mu ne poznaš imena, pa naj zacvete v gozdu ali v najbolj skrbno obdelanem vrtu, lahko kobilj, češulja, klas ali lat.

V Medvejkah je Kosmač opisal, kako so »majhne vesele mlaje« nosili v šolo za prvi maj. Prvomajske praznike sem zato izkoristila za izlet na Slap ob Idrijci in iskanje medvejk. Lahko bi po njih povprašala kakšnega domačina ali potrkala na vrata hiše številka 15, ker sem po vodenju dijaških ekskurzij vedela, kako so Kosmačevi prijazni. Če bi tako ravnala, bi se moje iskanje hitro in uspešno končalo, ker pa sem tisti dan ponovno našla Kosmačevo dolino in Idrijco, Modrijanov travnik, Skopičnik in še kaj, se mi je zazdelo, da ne smem dobiti vsega hkrati. Odločila sem se, da bom ob prvi

priložnosti obiskala botanični vrt Julijana v Trenti in tam poiskala medvejke.

Čakala sem konec šolskega leta in se pripravljala na izlet, si kupila vodnik in si v njem zaznamovala mesto na strani 28, kjer je omenjena polegla medvejka. »*Spiraea decumbens*, rožnica z belim socvetjem, je ostank tercijarja, razširjena pa je v Karnskih Alpah in sega še v Kanalsko dolino ter v Breginjski kot. Uspeva v skalnih razpokah.« Opis me je vznemiril. Kosmač jih opisuje drugačne, prav nič »polegle«, pa tudi dolina Idrijce ni v vodniku niti omenjena. Kosmaču so se zdele »Podobne... majhnim belim jelkam, majhnim veselim mlajem, ki se v rahlih sapicah zibljejo na obronkih gozda in pozdravljajo pomlad.«

Dočakala sem počitnice, ko pa sem končno prišla v botanični vrt, so že odcvetele. Prijazni vodnik mi jih je opisal: cvet je ustrezal po barvi, ne pa po obliki. Ker se na botaniko ne spoznam, nisem mogla dosti spraševati, nekaj dni zatem pa sem osupnila, ko sem šla že poleti v domači Panovec in jih našla prav tam, kjer sem jih pred meseci zaman iskala, prav take, kot jih je v Čebelici narisala Marjanca Jemec-Božič. Nabrala sem si šopek in ga pokazala kolegu biologu. »To je kresničevje,« se ni nič obotavljal.

Prepričana sem bila, da je vsega krivo moje nepoznavanje botanike; nisem znala in nisem si upala spraševati, zato so se mi tako vztrajno izmikale. Ciril Kosmač jih je nazorno opisal, Marjanca Jemec-Božič narisala, že večkrat sem jih v gozdu videla cveteti, nenadoma pa je bilo z njimi vse narobe: niso cvetele o pravem času in vsakokrat drugje, kot sem jih iskala, na koncu pa so se še preimenovala.

Po poklicu sem učiteljica, zato sem si težko priznala, da sem odgovajala pri spraševanju, ker sodi pravilno postavljanje vprašanj v učiteljevo obvladovanje obrti. Moja šolska izpraševanja so praviloma povezana z znano snovjo, ne z raziskovanjem. Kaj bi si učenci mislili o učitelju, ki sprašuje nekaj, česar sam ne zna? Ko obravnavamo novo snov, ob stoletja starih odkritjih retorično sprašujem po cilju poti, kot bi skupaj z dijaki šele odkrivala Ameriko; pri ocenjevanju pričakujem odgovore na neštetokrat postavljena podobna vprašanja. Pri raziskovanju pa vse do konca ne veš, kakšen bo odgovor in če ga boš sploh našel. Na sledi si, vendar ne veš, kam te bo pripeljala.

Pomoč (in kakšna pomoč!) je prišla povsem nepričakovano nekaj let kasneje. Dr. Toneta Wrabra, profesorja sistematske botanike na Univerzi v Ljubljani, sem vprašala, zakaj nikoli nisem mogla rešiti uganke, povezane s Kosmačevim delom Medvejke. Zgodba pripoveduje o prvem maju. Ilustratorka je kot medvejke narisala kresničevje, ki cveti vsaj mesec kasneje. Kakšne so potem medvejke? Na katere rože je mislil Kosmač?

Na tako splošna vprašanja je profesor odgovoril, da bi mogla biti brestovolistna medvejka, mi poslal stran iz Scopolijeve botanike *Flora carniolica 1772* z opisom in risbo (*Spiraea Ulmifolia*) ter zagovarjal tudi ilustratorko, saj »... so rodovi medvejk (*Spiraea*), kresničevja (*Aruncus*) in osladov (*Filipendula*) tako sorodni, da so jih stari botaniki uvrščali vse v en rod. To dobro vidite tudi iz Scopolijevega prikaza rodu *Spiraea*.«

Zraven je bil diapozitiv z brestovolistno medvejko. Toliko let sem čakala nanjo, da se mi je tresla roka, ko sem vstavljala diapozitiv. Res je bila lepa, a drugačna, kot sem pričakovala. Profesorju sem poslala fotokopijo s Kosmačevim besedilom in domnevo, da je Marjanco Jemec-Božič

k upodobitvi kresničevja spodbudila Kosmačeva primerjava z »majhnimi belimi jelkami, veselimi mlaji, ki pozdravljajo pomlad.«

Če bi vsi tako potrpežljivo odgovarjali na vprašanja kot dr. Tone Wraber, bi ljudje več spraševali in nepopolnih vprašanj bi bilo čedalje manj. Kdo ve, morda bi celo izkoreninili neznanje in ugotovili, da je bila človeška neumnost samo posledica zatrte želje po spraševanju. Namesto tega pa izhajajo iz pregovora, da lahko en neumnež več vpraša, kot odgovori sto modrijanov, zato raje ne odgovarjamo in ne sprašujemo. Pri Medvejkah pa sta vztrajala spraševalka in mojster, ki je spet potrpežljivo odgovoril:

»Zadeva s Kosmačevimi Medvejkami se z mojim prejšnjim pismom namreč ni končala! Dobro, da ste mi poslali začetek Kosmačeve zgodbe, po katerem sem si ustvaril o medvejkah iz 'Kosmačeve doline' drugačno mnenje od tistega, ki sem Vam ga pred kratkim sporočil. Izhajal sem iz današnjega 'uradnega' pomena rastlinskega imena medvejka, ki označuje botanični rod *Spiraea*. Ker (brestovolistna) medvejka cveti prej kot kresničje (*Aruncus sylvestris* = *A. vulgaris* = *A. dioicus*) in ker skoraj gotovo raste tudi v okolici Kosmačeve domovine, se mi je zdelo verjetno, da gre prav zanjo. Zdaj mislim drugače, to je v smislu ilustracij, ki prikazujejo kresničje. Zakaj? Iz Kosmačeve zgodbe je jasno razvidno, da medvejke ni nabiral v svoji ožji domovini, saj pravi: 'Tako sem pred nekaj dnevi ob potoku v gozdni dolinici naletel na rože, ki jim pri nas na Tolminskem pravimo medvejke.« Njegov opis botanično sicer ni čisto natančen, a ne govori proti možnosti, da je imel pred očmi kresničje: rekel bi celo, da kaže prav na to rastlino. Ko sem pogledal v Pleteršnika, ta medvejko razlaga kot *Spiraea aruncus* (danes bi napisal *Aruncus sylvestris*) in se sklicuje na Erjavčevo gradivo s Tolminskega. To gradivo imam že nekaj časa kopirano, pa sem hitro našel, da Erjavec v članku Iz potne torbe (Letopis Matice slovenske za leto 1897, str. 123) navaja 'medvejak' iz vasi Krn ter 'medvejka' iz Ponikev na Šentviški gori, obakrat v pomenu *Spiraea aruncus*, to je kresničje. Kosmačeve medvejke so torej kresnice, kresničje itd.«

Medvejka je s tem postala beseda z natančno določenim pomenom, ki pa se je razlikoval od pomena v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Isto vprašanje si je postavil tudi dr. Tone Wraber in že vnaprej odgovoril na moj zakaj:

»Zakaj so grmi, ki so zdaj znani z latinskim imenom *Spiraea*, dobili ime medvejka, ki izpričano pomeni neko drugo rastlino? V Tumovem 'Vocabolario botanico latino-sloveno' (Studi goriziani 2: 159-194, 1924) najdemo slovenska imena za tri vrste nekdanjega rodu *Spiraea*, vendar nobeno za vrsto (ali vrste), ki jih danes uvrščamo v rod *Spiraea*. To pomeni, da so spireje slovenskemu človeku malo ali sploh neznanne in jih morda niti ni poimenoval. Ker pa je ime vendar potrebno, je nekdo, treba bo šele ugotoviti, kdo je to bil – uporabil ime iz bogate sinonimije vsega sorodstva, bogato predvsem za vrsto *Spiraea aruncus*, in ga prenesel na spireje. Vem, da je bil takšen postopek večkrat uporabljen.«

Zapustila sem Kosmačeve Medvejke, dolino s cvetočim kresničjem, rožo, »ki ji pri nas na Tolminskem pravimo medvejka«, ko mi je dr. Tone Wraber iznenada odprl slovarje – polne skrinje besed, in za njimi mnogobrazno, cvetočo resničnost. Vsi ti resni in bradati možje, stari kakšnih stopetdeset let, Giovanni Antonio Scopoli (1723-1788) pa še veliko več, so z zapisi in natančnim poimenovanjem v rastlinske svatbe vnašali red in stalnost. Vsaj malo sem bila v njihovi imenitni družbi. Vsi so delali v Gorici

in hodili po mojih poteh. Fran Erjavec (1834–1887) je bil pokopan na pokopališču sredi našega mesta. Na tem zapuščenem in že skoraj pozabljenem kraju je zdaj travnik, koder po bližnji hitim v Študijsko knjižnico in si sposodim Pleteršnikov slovar. V njem je označeno, da je iz zapuščine Franceta in Milka Kosa. V Gorici sta službovala tudi Maks Pleteršnik (1840–1923) in Henrik Tuma (1858–1935). In čeprav dr. Tone Wraber (1938–) še nima stopetdeset let in ni iz Nove Gorice, ga tudi ne smem pozabiti. Vsi skupaj so nestanovitni medvejki določili identiteto in ji podelili zgodovinskost.

RESNIČNOSTI

Ime rože je bilo krivo, da se mi je toliko časa skrivala. Dr. Tone Wraber se mi je zdel precej podoben detektivu. Ime iskane rože se je večkrat spremenilo, vendar so se na srečo ohranili vmesni popisi. Zaradi botanikovega dobrega poznavanja njenih navad pa se mu ni mogla dolgo izmikati. Nobenega dvoma ni bilo več, da je Kosmačeva medvejka v sodobnem botaničnem jeziku kresniče in jo je Marjanca Jemec-Božič pravilno narisala.

Kako to, da je vedela, in jaz ne?

Če bi bila pred osmimi leti kakšnega domačina vprašala, kje rastejo medvejke, bi mi jih verjetno pokazal in mi povedal, da še ne cvetejo; ko bi pogovor nadaljevala, bi mi gotovo opisal še cvet. Ošla bi prepričana, da vem, kaj je medvejka, in da še ne cvete, ker je pozno leto, nikoli pa ne bi bila slišala za njeno drugo ime kresniče. Tisti trenutek, ko sem besedo medvejka iz njenega narečnega okolja presadila na drugo področje in v drugo govorico, so se mi namesto rož razrasle botanične, jezikovne in literarne uganke. Botanični in jezikovni vozeli je razvezal dr. Tone Wraber, literarni pa se je še naprej vozal.

Predvsem bi morala poiskati odgovor na vprašanje, zakaj je Ciril Kosmač pisal o nabiranju in prinašanju cvetja v šolo za prvi maj, ko je vendar jasno, da na Tolminskem medvejka-kresniče za prvi maj še ne cvete. »Za sveto rešnje telo lahko; takrat, ko cvete tudi negnoj, prej pa ne...« mi je povedal Vlado Kosmač in me takoj zatem blago opomnil, da ima pisatelj pravico spreminjati resničnost. (sveto rešnje telo je deset dni po binškoših; binškošti so petdeset dni po veliki noči.)

Priznam, da mi je bilo precej nerodno, ko me je pisatelj brat spomnil na razliko med resničnostjo in fikcijo. Šele tedaj sem se zavedela, da bi se Kosmač mogel zmotiti ali si karkoli izmisliti. Zakaj nisem takoj pomislila na to? Očitno sem pri cvetenju, ki sodi v naravni red, pričakovala realno sliko. Tako kot v vseh Kosmačevih delih Idrijca teče proti Soči in ne obratno, bi po mojih pričakovanjih in predstavah morale tudi rože cveteti takrat, ko je njihov čas.

Ko sem brala knjigo, se nisem spraševala o resničnosti oseb in dogajanja, je medvejke so bile tako lepo opisane, da sem jih želela poiskati; estetsko doživetje ob branju sem hotela podoživeti v naravi. Veselje ob tem bi bilo podobno tistemu, ko v cvetličarni zagledam aravkarijo, kot bi jo pravkar vzeli iz Stepnega volka, Proustove katleje – Swan jih poravnava v izrezu lahkoživkine obleke, ali ko me poleti božajo po nogah travniške rastline, križanci med travami Prešernove družbe in Balzacovimi iz Lilije v dolini.

V našem času, ko je z genetskimi posegi in rastnimi hormoni mogoče rastlinam spreminjati čas cvetenja in zorenja, se zdi naravni red samo še stvar preteklosti. Že dolgo je v cvetličarnah pomlad z vijolicami, narcisami in tulipani najlepša sredi zime in rože cvetejo vse leto. Če bi sodobni pisatelj napisal, da so ob koncu šolskega leta učenci podarili učitelju šopek vijolic, bi si jih bralec predstavljal v cvetličarni in jih le asociativno povezal z vijolicami na travniku zgodaj spomladi. Kar je Kosmač napisal o medvejkinem cvetenju, pa je zame bilo resnično: verjela sem pisatelju in v letih, ko sem jo iskala, sem v vseh belih pomladnih in poletnih socvetjih videla njeno sorodstvo. Prav zato, ker je nisem našla, so se vsepovsod ob mojih sprehajalnih poteh razrasli prijazni in veseli mlaji.

Pisatelj ima seveda pravico, da oblikuje svoj fiktivni svet, ko pa bralec na to pozabi, stopi v praznino ali se osmeši. Vlado Kosmač bi nam marsikaj povedal o ljudeh, ki so se našli v prozi njegovega brata Cirila, slika pa jim ni bila všeč in bi radi dokazali, da mu niso služili kot model. A čeprav je pisatelj pri ustvarjanju svoboden, kot me je opomnil Vlado Kosmač, so predstave, ki si jih o fiktivnem svetu ustvarjamo bralci, vezane na ozko dolino, kjer se je rodil. Opisana hiša je podobna tisti, ki jo obiskujemo z dijaki, in je še vedno krita s slamo, reka, ki teče mimo hiše, gotovo Idrijca in oče prvoosebnega pripovedovalca, v katerem ves čas vidimo Cirila Kosmača, pevovodja in organist. Osebe se skupaj s pisateljem preselijo v našo resničnost: prikažejo se nam in izza ogledala, v katerem smo jih dotodaj gledali, stopijo v prostor, v dolino, kjer narava in ljudje zaživijo z dvojno intenzivnostjo obeh resničnosti.

Bralec komaj verjame, da jim je pisatelj mogel dati tolikšno moč. Spomnim se velikega razočaranja dijakov, ko jim je Vlado Kosmač povedal, da se Kadetka ni rodila v njihovi hiši, da ni nikoli živela pri njih, skratka, da je ni bilo. V razredu si skušam predstaviti različne podobe – osebe in kraje, ki jih ob našem skupnem branju ustvarjajo domišljije. Sprašujem se, kakšne prikazni bi nastale, če bi mogli v prostor projicirati vse naše neštevilne predstave. Nekaj dni pred mojim obiskom na Slapu smo brali življenje in delo Venca Poviškaja. Bili so dobre volje in neobčutljivi za tragiko, že najrahljša ironija pa jih je spravljala v smeh. Po nenavadnem naključju mi je Vlado Kosmač, ne da bi ga bila kaj vprašala, začel živo pripovedovati, kako je videl Venca, ko je zadnji dan svojega življenja hitel čez hrib. Ko sem mu sedela nasproti, se je izrečeno mešalo z besedami njegovega brata, pisatelja, in nesrečni Venc Poviškaj je spet oživel.

Slike Venca Poviškaja so si v vzporednih svetovih zelo podobne, Tantadruj pa je na prehodu iz ene v drugo resničnost veliko bolj spremenljiv. Zaradi pripovednega okvira, v katerem nam pripovedovalec napiše, kako je nekega poletnega večera, ko se je vračal na svoj dom v Piranu, v njem oživela zgodba, ki mu jo je pred več kot štiridesetimi leti pripovedovala mama, začne bralec, ki seže po knjigi leta 1991, to je dvaintrideset let potem, ko je bil Tantadruj prvič objavljen, ta izobraženi bralec torej računa in računa ter je potem, ko pod odštevanjem napiše črto, prepričan, da se je Tantadruju gotovo že davno izpolnila edina in največja želja. »Tantadruj... Tako bi rad umrl.«

Tak bi ostal Kosmačev in tudi moj Tantadruj, če ne bi nikoli dobila v roke Dela z dne 20. maja 1990, ko je v Književnih listih izšlo obvestilo o članku v Celovškem zvonu (Marec 1990, VIII/26, str. 54–56).

»Tomaž Pavšič pod naslovom Tantadruj še živi, nazorno riše lik Franca

Lebana, rojenega 1901., živečega na Petrovem Brdu, ki je bil Cirilu Kosmaču model za lik Tantadruga.«

Še preden sem utegnila sestavek v Zvonu prebrati, pa je komaj teden dni kasneje, 17. 5. 1990, tudi v Književnih listih Silvo Torkar napisal: »... Prav na dan, ko so Književni listi najširši javnosti prenesli podatek o presenetljivi usodi prototipa Kosmačevega literarnega junaka, 10. maja torej, je božji otrok izdihnil...«

Članek Tomaža Pavšiča sem kasneje prebrala dijakom in podobnost med Tantadrugom in Francem Lebanom je v njem dovolj očitna, da so tri sorodnosti takoj odkrili tudi dijaki. Oba pojeta, se iz različnih razlogov zanimata za svetnike in rada hodita v kraje, kjer se ljudje zbirajo. Medtem ko je Tantadrug obhodil svet, preveden v številne jezike, je Franc Leban na Idrijskem živel svoje enkratno in neponovljivo življenje, ki mu kar 89 let niso mogle do živega ne dve vojni ne neugodne socialne razmere.

Morala sem torej upoštevati spremenljivost dogodkov in oseb, ki se gibljejo med Kosmačevimi resničnostmi, zato sem začela iskati rokopis Medvejk. Če bi odkrila, da so v Čebelici cerkvene praznike – binkošti ali sveto rešnje telo, ki jih tudi spremlja prinašanje cvetja, nadomestili s prvim majem, bi bila uganka rešena, volk sit in koza cela: kriv bi bil bivši režim ali režimski urednik, (Naj mi Niko Grafenauer oprost!) ki je cerkveni praznik spremenil v delavskega, in medvejka bi utegnila zacveteti.

Najprej sem se obrnila na knjižnico Cirila Kosmača v Tolminu. Tam sem izvedela, da je Kosmačeva zapuščina nezbrana in pri dedičih, zato sem se odločila, da mrežo vržem bolj na široko: morda se bo vendarle kaj ujelo.

Kosmačevo »umetniško ustvarjanje«, ki je »umolknilo s Tantadrugom in Kovačem 1959« (Helga Glušič), je zaradi pisateljevega enaindvajsetletnega predsmrtnega molka in natančne bibliografije (Helga Glušič: Pripovedna proza Cirila Kosmača, Ljubljana 1975) mogoče pregledati v sorazmerno kratkem času. V Delu z dne 1. 5. 1959, to je prva številka Dela sploh, sem našla prvo objavo Medvejk in v predzadnji številki Slovenskega poročevalca z dne 28. aprila napoved, kar pomeni, da je bilo delo takrat že napisano ali vsaj obljubljeno. Kdaj ga je Kosmač napisal? Sredi aprila? Kdor pozna dolg proces, preden je dal delo iz rok, ne more verjeti, da bi ga bil napisal v tako kratkem času, čeprav nas prepričuje, da je bilo napisano isto leto, prav za to priložnost. Kar dvakrat napiše »pred nekaj dnevi«, potem navaja 1. maj in nato »pred 35 leti«, »1. maja 1924«. V arhiv Dela sem vprašala, če se je ohranilo kakšno dopisovanje med urednikom Rudijem Janhubo in Cirilom Kosmačem in 21. 1. 1992 dobila odgovor, ki ga je podpisal Bojan Štefancič:

»... sporočamo Vam, da smo pregledali poslovni arhiv in zbirke v novinarski dokumentaciji, vendar korespondence med Cirilom Kosmačem in Rudijem Janhubo žal nismo odkrili.«

Nič natančnejšega ni torej mogoče reči o nastajanju Medvejk. Posvetila sem se prvi, publicistični izdaji. V primerjavi s Čebelicino izdajo je besedilo precej daljše. V Čebelici so izpuščeni prizori fašističnega divjanja in trpinčenje jetičnega fanta, ki je po vrnitvi iz Rusije okusil še laško ječo; pogrešamo umor učiteljice in samomor njenega ubijalca. Vsekakor prva različica Medvejk ni bila namenjena otrokom. Kdor jo je skrajšal in priredil, je dobro opravil svoje delo, ker pa je knjižica izšla po pisateljevi smrti, bi bilo zanimivo vedeti, kdo je dovolil besedilo skrajšati. Morda že prej sam pisatelj?

Nisem vedela, sem med branjem takoj pripomnila. In kmalu zatem: Tudi tega nisem vedela. Kaj bi morala vedeti?

Prvič nisem vedela, da so ubili italijanskega učitelja tudi na Slapu, in drugič, da so otroci, rojeni 1910 kot Ciril Kosmač, po Gentillejevi šolski reformi imeli predmetni pouk iz italijanščine. Zakaj sem od sebe pričakovala tako poznavanje dejstev, kot da bi bila sama udeležena v dogodkih? Ker so se dogodili na Primorskem, sem se čudila, zakaj niso že prej prišli do mene z izročilom, če že ne z zgodovino. Iz obeh virov sem vedela za učitelja Sottossantija, s katerim so obračunali starši mučenih otrok.

Drugo, kar bi morala vedeti, a mi moj oče ni nikoli povedal, je bil predmetni pouk italijanščine. Oče je bil dve leti mlajši kot Ciril Kosmač, vendar mi ni nikoli omenil, da bi se bil kdaj učil italijansko. Mama, letnik 1915, je večkrat pripovedovala o italijanskem učitelju, bivšem oficirju (!?), ki bi jih, če bi mu oblasti še eno leto prizanesle s preместitvijo, naučil toliko računstva, kot da bi končali trgovsko šolo; oče, sicer neutruđen pripovedovalec, pa ni nikoli o nobenem rekel niti besedice. Bolj sem verjela njegovemu molku kot Kosmačevim besedam, po branju Medvejk pa sem preverjala in ugotovila, da so po Gentillejevi reformi učenci prvih razredov imeli samo pouk v italijanskem jeziku (moja mama), drugi pa predmetni pouk, kar pomeni, da se ga je učil tudi moj oče.

Sprijaznila sem se z zamoččanim. Oče ni hotel govoriti o tistem, česar se je nerad spominjal. S Kosmačevo italijanščino je bilo torej vse v redu, sum, da ni bilo umora, pa je bil vse večji, saj o njem ni bilo sledu ne v govoricah ne v zapisih. Najprej sem morala ugotoviti, katera učitelja sta v šolskem letu 1923/24 poučevala na Slapu ob Idriji. Tako kot Študijska knjižnica je tudi Pokrajinski arhiv samo čez cesto in po bližnjici čez travnik, zato se mu nisem mogla dolgo upirati. Tja me je napotila tudi zgodovinarica, mag. Slavica Plahuta. V Goriškem muzeju so bili tako prijazni, da so mi odstopili vse, kar je izšlo v periodiki. Popoldne sem v Arhivu iskala pogrešane učitelje, zvečer pa brala izrezke iz časopisov – Kosmača in o Kosmaču. O tem, kaj iščem, nisem dosti govorila. Zavedala sem se, da bi se marsikomu zdelo precej nenavadno. Najprej bi morala najti učitelja in učiteljico iz Medvejk in potem bi skušala dokazati, da ni bila ubita. Spreminjala sem se v parodijo fotografa iz Antonionijevega filma Blow up. Ta je pri razvijanju fotografij, posnetih v parku, na tleh pod drevesom zagledal obrise ležečega telesa. Tako ga je pretreslo, da se je že sredi noči odpeljal v park, da ga poišče, a »truplo« je izginilo. Zaman se je trudil, da bi dokazal umor.

Jaz sem si prizadevala v obratni smeri, vendar sta se v meni še vedno spopadali dve mnenji:

A: »Ne verjamem, da je bila učiteljica ubita.«

B: »In kaj potem! Saj ima pisatelj pravico, da ...«

A: »Zakaj je potem napisal datum, kdaj se je zgodil umor. Sili te, da mu verjameš, kot da je res.«

B: »Danes vsi tako pišejo. Citirajo, prepisujejo slovarje in leksikone, cele zgodbe, in jih objavljajo pod svojim imenom, Kosmač pa si je iz zgodovine sposodil en sam datum ...«

A: »Saj vem, ampak ...«

Moj drugi jaz je vedel, da so v literaturi mogoče in dovoljene vse resnice, ne samo ena, vendar sta se oba, A in B zavedala, da ne gre za

kateregakoli avtorja, temveč Cirila Kosmača, slovenskega pisatelja, poleg tega pa so Medvejke iz leta 1959 bliže publicistiki kot literaturi.

Vsi anonimni in nepišoči ljudje, ki zgodovino živijo, a molčijo, ko se pišejo delne resnice ali drugačne, kot jih je shranil njihov spomin, ob tem pomislijo, da je pač takšna politika in da nanjo ne morejo kaj dosti vplivati. Ko kasneje spregovori zgodovina in odpre svoje pisne vire, še vedno ne pove vsega in ne vsem, ker vsi ne berejo, pa tudi če bi, je količina informacij tolikšna, da jih nihče ne obvladuje in ne more primerjati podatkov iz različnih področij. Če se kaj ne ujema, prav najbolj prizadevni in kritični bralci velikokrat mislijo, da ne morejo soditi, ker se na to ne spoznajo. Ljudje, udeleženi v zgodovinskih dogodkih, o njih največkrat ne pišejo – kam bi prišli, če bi vsi pisali – kvečjemu pripovedujejo svojim otrokom, pa ne karkoli, ker otrokom nikoli vsega ne poveš.

Kosmačeve Medvejke v prvi številki Dela 1. maja 1959 so namenjene širokemu krogu bralcev:

- Lahkoverni bo kot vedno vse verjel.
- Dvomljivec se bo jezil, češ: Vsega le ne verjamem.
- Tak s smislom za humor pa se bo nasmejal in rekel: »Kakšen dober štos, vreden Kosmača. Kakšna ironija je v tem, da o dogodku, ki ga ni bilo, piše, kot da je zgodovinski.«
- Verujoči v politična spreobrnjenja bo hitro ugotovil, da se je hotel pisatelj prikupiti režimu.

Ciril Kosmač? Dvomim, da bi bil premaknil koledar cvetenja in si izmislil dogodek, pa še najbolj primerno letnico zato, da bi v prvi številki Dela lahko izšel članek v duhu časa, še posebno če vemo, da je sam bil urednik Slovenskega poročevalca, predhodnika Dela, in je službo izgubil. Še najbolj verjetna se mi zdi razlaga, da je Medvejke napisal prav za bralca, ki vse verjame, potem pa naj kar sam sebi pripiše, če je tako naiven.

A vrnimo se k Medvejkam, ki so z umorom in samomorom tudi kriminalna zgodba, ne samo publicistika! Še vedno nismo odkrili imena italijanske učiteljice, ki ima zato podobno usodo kot brezimni učitelji mojega očeta in matere. V Arhivu sem na seznamu učiteljev, naročnikov na *Bolletino ufficiale* leta 1924, našla ime Filipa Podgornika (Podgornik Filippo da Slappe), ko sem odkrila ime, pa takoj zatem še personalno mapo: v Trstu so jih vodili za vse učitelje. V Arhivu je Filip Podgornik ostal z vso svojo osebno zgodovino, pokončno držo in samozavestjo, v isti mapi pa so shranjene tudi vse denunciacije ovaduha, ki se je podpisoval VR. Filip Podgornik bi mogel biti Kosmačev slovenski učitelj. Zanimalo me je, če se ga spominja tudi Vlado Kosmač. Vprašala sem ga:

»1924. je na Slapu učil Filip Podobnik, ne? Menda je imel veliko otrok. Pet, ne?« Vlado je takoj povedal vsa njihova imena. A tudi njemu ni ostalo v spominu niti eno italijansko ime, ni se spomnil nobene italijanske učiteljice, ne žive ne umorjene. Pač, malo kasneje smo se nasmejali njegovih pripovedi o zagrizeni Italijanki, ki je na obcestne kamne privezovala pentlje v barvah italijanske zastave.

Edino ime, ki mi je ostalo na rešetju, je bilo Ermenhilda Negretti. V Ljudski pravici leta 1946 je v več številkah izhajalo Kosmačevo Gradivo za roman Sredi vasi: v njem Ermenhilda Negretti večkrat govori besede brezimne italijanske učiteljice iz Medvejk. V Arhivu ni o Ermenhildi ne duha ne sluha. In tako je učiteljica, ki je sprva lebdela med resničnostmi, med leposlovnimi in publicističnimi Medvejkami, v Čebelici živa in zdrava,

v Delu pa umorjena, potonila še globlje, ko se je v Gradivu spremenila v nerojenega otroka. Pisatelj jo je oživiljal v Medvejkah, a kam so izginili vsi drugi zanimivi liki iz Gradiva, na primer radoživi in možati župnik, in vsi drugi?

Naj se ukvarjam še z osnutki in Kosmačevimi nedokončanimi deli? Tradicionalna literarna zgodovina že ve, zakaj previdno ločuje med snovjo in umetniškim delom ter različnimi zvrstmi, literarnimi in neliterarnimi, vendar ji je kasneje sama književnost onemogočila takšno varno udobnost. Ne samo jeziki, tudi govorice istega jezika so se že zdavnaj premešale v babilonsko zmedo. Iz nje se posameznik rešuje, kakor ve in zna. Mamin italijanski učitelj, ki so ga poslali učiti v slovensko vas zato, da ga otroci ne bi razumeli, je z njimi našel skupni in univerzalni jezik matematike; s prepisovanjem leksikonov, mešanjem novega in starega, avtorjevega in tujega, poskušajo pisatelji spet združiti različne govorice in vsaj, dokler jih beremo, jim verjamemo na besedo.

Če bi Vlada Kosmača vprašali, kaj mu pomenita književnost in veda o njej, bi se verjetno najprej spomnil na obiskovalce: pisateljeve prijatelje, založnike, prevajalce in učitelje z učenci. K njim sem 28. 12. 1991 prišla zaradi medvejk, in ker so Kosmačevi to vedeli, so se potrudili, da bi potešili vso mojo lakoto po rastlinskih novicah. Pisateljev nečak mi je pripovedoval o potovkah – naplavljenkah: Idrjica prinese semena, jih pušča na produ in rastline vzkalijo, a se tako nepričakovano, kot so pripotovale, spet izgubijo. Vlado je povzel in pripovedoval o ruju. Od vseh rastlin ga je Ciril imel najraje.

Rada bi spet videla reko in bil je že čas za slovo. Poslovala sem se in hitro zaprla vrata: pes Muri bi me bil rad pospremil, a mu niso pustili, ker mu zaradi neke ljubezni niso zaupali. S sabo sem odnesla šopek medvejk.

Koliko vrat mi je odprla ena sama beseda medvejka. Na začetku sem hotela poiskati njen edini pravi pomen v enem samem jeziku. Bila sem podobna tistim, ki bi hoteli uskladiti vse zakone ali pozabiti na babilonsko zmešnjavo govoric. Spustila sem se v nemirno reko življenja, ko sem pred osmimi leti na Slapu pustila rastlino in se odpravila po sledi za besedo. Lahko da je bil Tantadruj Franc Leban ali kakšen »druj«, morda je živel 89 let, manj ali več: tisti trenutek, ko ga je Ciril Kosmač vzel v svoje delo, ga je osvobodil oklepov stvarnosti in mu omogočil svobodno gibanje med svetovi.

Beseda je seme, ki bo vedno znova vzkalilo: »Resurrecturis«. Ko sem se ob Idrjici vračala domov, sem se spomnila, da je lepo živeti, a namesto da bi bila dodala »božorno-boserna«, se mi je zareklo, Naj živi. Ni se bilo treba dolgo spraševati, od kod se je vzel ta čudni pozdrav, ker sem takoj vedela, da sem, rojena 1948., v dobrem in slabem otrok socializma. A kar tako ne kaže vzklikati parol. Kdo ali kaj naj živi?

Beseda. In Slovar slovenskega knjižnega jezika. In druge skrinje, polne besed.